

A Rezipientenpassiv grammatikalizációja történeti és dialektológiai adatok tükrében

Vargyas Anna

1. Bevezetés*

A dolgozat témája a német nyelv egyik passzív típusa, az ún. „Rezipientenpassiv” grammatikalizációjának bemutatása, melyet a következő példa szemléltet:

- (1) Ich *kriege* meine Mühe redlich *bezahlt*. (Rabener 1745)
én kapom enyém fáradságot tisztességesen megfizetve
'Tisztességesen megfizetik a fáradozásomat.'

A szerkezet a *kriegen*, *bekommen*, ill. *erhalten* segédigék ragozott alakjából és a főige befejezett melléknévi igenevéből áll. Hasonló szerkezet megtalálható több germán nyelvben is, mint a luxemburgiban (*kréien*-Passiv, Schanen 2006; Lenz 2011), hollandban (*krijgen*-passief/semi-passief Landsbergen 2006a, 2006b; Glaser–Clement 2014; Coleman 2015), angolban (*get*-passive, pl. Givón–Yang 1994), norvégban, svédben, dánban (*få*-passiv/*få* med passiv, Faarlund et al. 1997; Telemann et al. 1999; Diderichsen 1962). Továbbá német átvételként egyes szláv nyelvekben is megvan, amelyek segédigeként a német *kriegen* kölcsönszót vagy annak szláv megfelelőjét használják: szorb (*kry(d)nyć*, *kry(d)nuś*, ill. *dóstać/dostaś*, *dóstawać*), szlovinc (*krëgac*), kasub (*dostac*), cseh (*dostat*, *dostávat*), és

Cser András – Nemesi Attila László (szerk.) 2023. *Nyelvelmélet és diakrónia* 5. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 389–424.

* Köszönettel tartozom a tanulmány két anonim lektorának számos javaslatáért, valamint Sára Balázs, Simonné Horváth Katalin, Uzonyi Pál és Zakariás Emese segítségéért.

bár ritka, a szlovákban is adatható (*dostat', dostávat'*), feltehetően cseh átvételként (Löttsch 1969; Danes 1976; Giger 2003, 2009). A német nyelvben ez a szerkezet csak az 1980-as évek második felétől tartozik elismerten a *werden*-, illetve a *sein*-Passiv mellett a passzív típusok körébe, korábban csupán a passzívhoz köthető jelenségek körébe sorolták. Ettől kezdve viszont számtalan cikk foglalkozott a Rezipientenpassiv grammatikalizációjának kérdésével, amely Askedal (2005: 212) megítélése szerint „a német igei szintaxis legrészletesebben tárgyalt konstrukcióinak egyike lehet, különösen a passzív újabb irodalmát tekintve”.¹ A kutatások alapjául főként újabb keletű, ill. kortárs nyelvi példák, valamint dialektológiai adatok szolgáltak, és csak kisszámú történeti adatra támaszkodtak. Így még 2015-ben is elmondható volt, hogy nincsenek történeti adatokon alapuló részletes vizsgálatok a Rezipientenpassiv kialakulásáról (Smirnova 2015: 92).

Az alábbiakban összegzem a Rezipientenpassiv kutatásának eddigi eredményeit, majd saját vizsgálataim eredményeit mutatom be: dialektológiai munkákból, elsősorban nyelvjárási szótárakból származó adatokat, valamint 15–20. századi szépirodalmi és 16–19. századi filozófiai szövegek adatait (Vargyas 2022). Az eredmények egyrészt alátámasztják a szakirodalomban felvázolt és a kutatások túlnyomó részében képviselt azon grammatikalizációs ösvényt, mely szerint a Rezipientenpassiv egy a *bekommen/kriegen* igével képzett kopredikatív szerkezetből jött létre, másrészt a dialektológiai adatok alapján igazolódni látszik az alternatív elmélet szerinti rezultatív *kriegen*-szerkezet szerepe is a kialakulásban. Mindkét szerkezet a nyugati középnyelvi dialektusokban jelenik meg a leginkább grammatikalizált formájában.

A szakirodalom a Rezipientenpassiv grammatikalizációja kapcsán többféle szerkezetet különböztet meg, ezeket általában az alany szemantikai szerepe alapján különítik el, így gyakran elfedve az egyes szerkezetek közti szemantikai és szintaktikai hasonlóságokat, különbségeket. Ezért indokolt volt az eddigi klaszifikációk finomítása, mely révén jobban elkülöníthetővé válnak az egyes szerkezet típusok. A szakirodalomban tárgyalt történeti adatokat és a szövegkorpuszok adatait az így meghatározott konstrukciótípusok szerint, valamint kronologikusan rendezve jól kirajzolódik a Rezipientenpassiv kialakulásának története, amely a dialektológiai adatokból kinyerhető történeti rétegekkel összhangban az 1740-es évek körül mutat új típusú szerkezeteket.

¹ „[...] dürfte eine der in der neueren Literatur zur deutschen Verbalsyntax, insbesondere zum Passiv, am ausführlichsten diskutierten Konstruktionen sein”.

2. Mi a Rezipientenpassiv?

A németben hagyományosan a *werden* segédige ragozott alakja és a főige befejezett melléknévi igeneve által képzett szerkezetet tekintetik passzívnak, amely folyamatot fejez ki. Az ágens fakultatív elemként megjelenhet *von* ('-tól'), ill. *durch* ('által') segítségével képzett előljárós szerkezetben:

- (2) Der Band *wird* mir (von ihr) *geschenkt*.
 a kötet lesz nekem (tőle) ajándékozva
 '(Ő) nekem ajándékozza a kötetet.'

Itt a páciens van alanyi szerepben, amely a megfelelő cselekvő mondatban akkuzatívuszban áll:

- (3) Sie *schenkt* mir den Band.
 ő ajándékozza nekem a kötetet
 'Ő nekem ajándékozza a kötetet.'

Ezért *werden*-Passiv mellett *werden*-nel képzett Patienspassivnak, ill. Akkusativpassivnak is nevezik. Emellett a 20. sz. közepétől kezdve az e folyamat eredményét kifejező, *sein* segédigével képzett szerkezetet is passzívnek ismerték el *sein*-Passiv, *sein*-nal képzett Patienspassiv, ill. Akkusativpassiv néven:²

- (4) Der Band *ist* mir (von ihr) *geschenkt*.³
 a kötet van nekem (tőle) ajándékozva
 '(Ő) nekem ajándékozta a kötetet.'

A páciens tehát megjelenik passzív mondat alanyaként. A recipiens szerepű alanyal alkotott, hasonló felépítésű szerkezetet viszont sokáig nem ismerték el passzívnek, ami részben a német nyelvtani hagyomány latin mintájának tulajdonítható (Eroms 1992: 225). A recipiens a megfelelő aktív mondatban datívuszban

² Bár a 17. század óta több nyelvtanban is felmerült ennek a lehetősége, a modern nyelvtanírásba Glinz (1952) vezette be a fogalmat. A *sein*-Passiv viszont azóta is vita tárgyát képezi, a legújabb *Duden-Grammatik*ban (2023: 374–88) pedig már nem is szerepel önálló passzívként. Mind a *werden*-, mind a *sein*-Passivnak van személytelen formája is, amelyben a főige tárgyatlan (pl. *schlafen* 'alszik'), ill. az adott mondatban nincs kifejezett tárgya (pl. *trinken* 'iszik').

³ Itt a szemléltetés kedvéért használom ugyanazt a szerkezetet, de bizonyos igék (pl. *genehmigen* 'engedélyez', *unterzeichnen* 'aláír') gyakrabban fordulnak elő *sein*-Passivban ágenssel.

áll, ebből származik a Rezipienten-, ill. Dativpassiv elnevezés, továbbá a két legelterjedtebb segédigéje alapján *bekommen*-, ill. *kriegen*-passzívnek is nevezik:

- (5) Ich *bekomme (kriege)* den Band (von ihr) *geschenkt*.
 én kapom a kötetet (tőle) ajándékozva
 '(Ő) nekem ajándékozta a kötetet.'

A nyelvjárásokban és a beszélt nyelvben elsősorban a *kriegen*, a sztenderdben a *bekommen* használatos. Írott nyelvben előfordul az *erhalten* is, de a másik két igével szemben több megszorítás érvényes a használatára. Látható, hogy míg a *werden*-/Patiens-/Akkusativpassiv a datívuszban álló recipiensben egyezik meg az aktív mondattal, a *bekommen*-/Rezipienten-/Dativpassivban az akkusativuszi páciensre áll ugyanez. Így a passzív szemlélet két, egymást kiegészítő perspektívából valósulhat meg.

Mára a Rezipientenpassiv – elsősorban a *kriegen*-alakban – szinte a teljes német nyelverületen elterjedt (kivételt csak a svájci területek képeznek, ahol a német sztenderd hatásának tartják a megjelenését), de leginkább a nyugati közép-német területeken használatos, itt fordulnak elő a grammatikalizáció tekintetében legprogresszívebb szerkezetek (Lenz 2008, 2017).

3. A Rezipientenpassiv kutatásának története, kérdései és eddigi forrásai

A Rezipientenpassivról való gondolkodás történetét a 20. század második felétől kezdődően nyomon követhetjük a *Duden-Grammatik* egyes kötetei alapján. Az 1959. évi 1. kiadás a szenvedő szerkezet elkerülésének egyik módját látja benne cselekvő alakban. A 2. kiadás (1966) szerint is a passzív szemlélet kifejezésének „más lehetősége”. Az 1973-as 3. kiadásban a passzív variánsának, illetőleg *bekommen*-szerkezetnek nevezik. Az 1984–1998-as (4–6.) kiadásokban a passzív konkurensének, ill. Adressaten-Passivnak, míg a 2005-ben megjelent 7. kiadás óta a *werden*- és a *sein*-passzív mellett önálló passzívtípusként tekintenek rá „*bekommen*-Passiv (Rezipientenpassiv, Benefizientenpassiv, Dativpassiv)” néven. A besorolásbeli fordulatot a „Mona Lisa-vita” hozta el, amely Hubert Haider 1984-es *Mona Lisa lächelt stumm – Über das sogenannte deutsche 'Rezipientenpassiv'* ('Mona Lisa némán mosolyog – Az ún. német »Rezipientenpassiv«-ról) című cikkével kezdődött, és amelyre Heide Wegener (1985b) és Marga Reis (1985) írtak válaszcikkeket. Ezek során fektették le a Rezipientenpassiv szerkezeti meghatározását, elkülönítve azt a homonim predikatív és rezultatív/agentív szerkezetektől, amelyeket előzőleg a szakirodalomban sem mindig választottak külön.

Reis (1985: 140) az alábbi (6) példával illusztrálja ezeket. A szerkezet különböző olvasatainak kulcsa a *kriegen* ige polisziemiája: (a) '(meg)kap', (b) 'sikerül elérni vmit', ill. (c) a passzív segédigei használat.

(6) Wir kriegen die Gläser gewaschen.
mi (meg)kapjuk/elérjük a poharakat kimosva

A lehetséges olvasatok pedig:⁴

- (6a) 'A poharakat kimosott állapotban adják nekünk.' – predikatív szerkezet
(6b) 'Sikerül kimosott állapotba hoznunk a poharakat.' – rezultatív szerkezet
(6c) 'Kimosás nekünk a poharakat.' – passzív szerkezet

Szinkrón szempontból a legrészletesebben Oddleif Leirbukt tárgyalta a Rezipientenpassivot 1997-ben megjelent *Untersuchungen zum bekommen-Passiv im heutigen Deutsch* ('Vizsgálatok a *bekommen*-Passivról a mai németben') című monográfiájában, amely a 20. század második feléből származó korpuszadatokon alapul. A szerkezet kialakulását a szakirodalomban történeti és dialektológiai adatok alapján próbálták rekonstruálni. A kutatás három fő kérdés köré csoportosul: (1) Mikor alakult ki a Rezipientenpassiv? (2) Mely területen alakult ki? (3) Hogyan, mely szerkezetekből alakult ki? A történeti adatok főleg 19. századi szótárakból, grammatikákból származnak, közülük a Grimm-testvérek nevével fémjelzett *Deutsches Wörterbuch* (1854ff.), valamint Daniel Sanders *Wörterbuch der deutschen Sprache* (1860/1876) című szótárai tartalmazzák a legtöbb példát. A legkorábbi ismert adatot Eroms (1978) a Grimm-szótárból idézi:

(7) Bat mich, ich wolt die kunst nicht schweigen,
Ich solt sie wol belonet kreigen. (Georg Rollenhagen: *Froschmeuseler*,
eposz, 1595)⁵

Ich solt sie wol belonet kreigen
én fogom azt jól megjutalmazva kapni
'Jól megjutalmaz érte.'

⁴ Az egyes szerkezetek elnevezéseit Reis munkájából idézem, a későbbiekben részben más terminusokat fogok használni.

⁵ 'Kérte, ne hallgassam el a művészetet, jól megjutalmaz érte.'

A szakirodalomban tárgyalt körülbelül 70 történeti példa áttekintése alapján a szerkezet grammatikalizációja legkésőbb a 18. század során elkezdődött, és a 19. században már egyes esetekben nagyon előrehaladott. A dialektológiai adatok vizsgálata Löttsch (1969) és Eroms (1978) munkáit követően csak a 2000-es évek második felében került előtérbe (Glaser 2005; Lenz 2007, 2008, 2012, 2013). Ezek a kutatások egybehangzóan a középnémet területekre teszik a Rezipientenpassiv fő elterjedési területét, az újabb munkák pedig ezen belül a nyugati, rajnai régióra.

4. A Rezipientenpassiv grammatikalizációja

A Rezipientenpassiv grammatikalizációjának lehetséges kiindulópontjaként mind a predikatív, mind a rezultatív/agentív konstrukció szerepe felmerül:

„Gemäss diesem schriftsprachlichen Befund steht bei der Entstehung der Periphrase das Verb *kriegen* am Anfang. Es ist jedoch aufgrund fehlender Detailuntersuchungen noch nicht klar, wie der Zusammenhang zwischen der Entwicklung der Verbalbedeutung 'bekommen' und der Passivperiphrase anzusetzen ist, ob etwa die Herausbildung der Periphrase an die vorgängige Entwicklung der Bedeutung '(durch Zufall) bekommen' gebunden ist oder auch aus stärker agentiven Gebrauchsweisen entwickelt sein könnte.”⁶ (Glaser 2005: 45)

A szakirodalomban alapvetően a predikatív szerkezetből való kialakulás mellett érvelnek (Reis 1976; Askedal 1984, 2005; Critchley 1983; Heine 1993; Diewald 1997; Szczepaniak 2009/2011; Lenz 2012, 2013; Dal/Eroms 2014) – az alábbiakban ezt foglalom össze –, de Landsbergen (2006a, 2006b) holland történeti korpuszok vizsgálata kapcsán felveti az agentív szerkezet lehetséges szerepét a németben is.

Főigeként a *bekommen*, *kriegen* és *erhalten* az igék egy különleges csoportjába tartozik, mivel bár a tárgyias igékhez hasonlóan alanyi és tárgyi vonzatuk van, az alanyuk nem ágens, hanem recipiens szerepű, azaz a cselekvés a (passzív) alanyra irányul, mint a szenvedő szerkezeteknél. A páciens szerepű akkuzatívuszi kiegészítő mellett állhat egy predikatívum, amely annak állapotát pontosítja (ezt a továbbiakban depiktív kopredikatívumnak nevezem):

⁶ „Az írásos adatok alapján a szerkezet kialakulásának kezdetén a *kriegen* ige áll. De részletes kutatások híján egyelőre nem világos, hogy hogyan függ össze az ige 'bekommen' jelentésének kialakulása és a passzív szerkezet: vajon a szerkezet kialakulása a '(véletlen folytán) megkap' jelentés előzetes kialakulásához kötött-e, vagy kialakulhatott az agentívabb használatokból is.”

- (8) Ich [VP [V bekomme] [NP [NP den Band] [ADJ neuwertig]]].
 én kapom a kötetet újszerű(en)
 'Megkapom a kötetet újszerű állapotban.'

Ha ez a kopredikatívum nem melléknév, hanem befejezett melléknévi igenév, és az ige mind akkuzatívuszi, mind datívuszi vonzattal rendelkezik, mint a fenti (5) példa *schicken* 'ajándékoz' igéje esetében, egy új lehetséges olvasat is adódik a [NP[NP den Band] [ADJ geschenkt]] predikatívumi elemzés mellett, mivel az akkuzatívuszi mindkét ige tárgyként értelmezhető: 'megkapom a kötetet' és 'ajándékozott kötet', továbbá a *schicken* datívuszi recipiense megfeleltethető a *bekommen* (recipiens) alanyának.⁷ Így a szerkezet komplex igei állítmányként is újraelemezhető: [VP *bekomme geschenkt*]. Ez a példa a legkevésbé feltűnő, prototipikus szerkezetet mutatja, amelyben a *schicken* főige tranzakciót fejez ki, datívuszi és akkuzatívuszi vonzattal bír, a passzív mondat emberi alanya pedig ténylegesen megkapja a megnevezett konkrét tárgyat – mint a *bekommen/kriegen* főigei használata esetén –, itt tehát ténylegesen recipiensnek nevezhetjük. A grammatikalizáció előrehaladtával fellazulnak a szintaktikai és szemantikai megszorítások, melléknévi igenévként megjelennek fakultatív datívuszi vonzatos, illetve intranszitiv igeik (pl. *helfen* + D 'segít valakinek'), alanyként a recipiens mellett további szemantikai szerepek és akár nem emberi vagy nem élő entitások, tárgyként pedig a konkrét mellett elvont főnevek, valamint többféle mellékmondat (pl. *Ich selbst bekomme sehr oft gesagt, ich könne ausziehen [...]* 'Nagyon sokszor mondják nekem [=megkapom], hogy el is költözhetek'), ill. főnévi igeneves szerkezet (Askedal 2005: 224). A következő, (9) példában nem konkrét, hanem elvont értelemben van szó tranzakcióról, az alany egy cselekvés kedvezményezettje, míg a (10) példában az alany csupán információval gazdagszik a történet során: felolvassák neki a könyvet.

- (9) Ich bekomme den Band gebunden.
 én kapom a kötetet bekötve
 'Bekötik nekem a kötetet.'

- (10) Ich bekomme den Band vorgelesen.
 én kapom a kötetet felolvasva
 'Felolvassák nekem a kötetet.'

⁷ Diewald (1997: 35) a reanalízis két legfontosabb feltételének az ige aspektuális viszonyát és valenciáját tartja. Abraham (1992) elsődleges szerkezetként a *schicken*-típusú terminatív ige melléknévi igeneveit említi.

Ezekben az esetekben az alany a beneficiens, illetőleg címzett szerepét tölt be, azaz a segédigeként használt ige jelentése egyre jobban eltávolodik az eredeti, főigeki használatától: a 'vmi az alany a birtokába kerül' jelentés 'konkrét tranzakció' összetevője fokozatosan kifakul, és az 'alanyra irányuló folyamat' komponens marad meg. Ennek a folyamatnak a (sok anyanyelvi beszélő számára ma is elfogadhatatlan) betetőzése, amikor olyan főige lép fel a szerkezetben, amely a segédigeként szolgáló *bekommen/kriegen/erhalten* ('kap') főigeki jelentésével ellentétes irányú tranzakciót fejez ki, mint például a *nehmen* ('elvesz'):

(11) Ich bekomme den Band abgenommen.
 én kapom a kötetet elvéve
 'Elveszik tőlem a kötetet.'

Itt tehát a *bekommen* egyértelműen segédigeként működik a szerkezetben, az alany pedig maleficiens szerepet kap. Askedal (2005: 225) az ilyen változatos szerkezetbeli lehetőségek meglétét a grammatikalizáció egyértelmű jelének tekinti. A 6. és 8. fejezetben ezen grammatikalizációs folyamat történeti lépcsőfokait mutatom be dialektológiai adatok és szövegtörzsek vizsgálata alapján.

5. A *kriegen*-szerkezetek areális elterjedése és a Rezipientenpassiv

Glaser (2005: 55) szerint az, hogy a *geschenkt kriegen* a legkorábbi nyelvi adatokban megjelenik, még „nem jelenti, hogy ez lenne az, amely kopredikatív szerkezetként a [passzív-] perifrázis kiindulópontja”; nyitva marad a depiktív és rezultatív kopredikatív szerkezetek összefüggésének lehetősége is:

„Obwohl hier im Hinblick auf die areale Verankerung besonders die Unterschiede der beiden homonymen ‚bekommen‘-Periphrasen hervorgehoben wurden, bleibt die Frage nach den Gemeinsamkeiten und einer eventuellen gemeinsamen Wurzel damit noch offen. Die unterschiedlichen räumlichen Schwerpunkte, für das ‚bekommen‘-Passiv der mitteldeutsche Raum, für das Modalaktiv der niederdeutsche (und niederfränkische) Raum, weisen wohl eher auf unterschiedliche Entstehungszusammenhänge.”⁸ (Glaser 2005: 60)

⁸ „Bár a fő területi elterjedés tekintetében elsősorban a két homonim szerkezet közötti eltérés volt hangsúlyos, mégis nyitva marad a kapcsolat és az esetleges közös eredet kérdése. Az eltérő területi súlypontok – a *bekommen*-passzív esetében a középnémet, a modális aktív szerkezetnél az alnémet (és alsó frank) területek – feltehetőleg külön kialakulásra utalnak.”

A kérdés eldöntésére Lenz (2012) a 20. század 2. felében készült dialektológiai hangfelvételeket (Zwirner-korpusz) elemzett, és az (1) ábrában foglalta össze a rezultatív és a passzív *kriegen*-szerkezetek területi elterjedését az (északról délre haladva) al-, közép- és felső német nyelvjárásokban. Az egyes szerkezet típusok a jelmagyarázatban, illetőleg dialektusonként az alábbi sorrendben szerepelnek:⁹

1. Rezultatív *kriegen* főnévi csoporttal és előljárós/határozói csoporttal vagy partikulával:

(12) Das war man eine schöne Arbeit mit den, den Kartoffeln immer.
Im Herbst die alle rauszukriegen und nach Hause zu kriegen.¹⁰
(kelet-pomerán)

Im Herbst die alle rauszukriegen und nach Hause zu kriegen
ősszel azokat mind ki_{PART}-PART-szedni és hazapp PART juttatni
'Ősszel felszedni azokat mind, és hazavinni.'

2. Rezultatív *kriegen* főnévi és melléknévi csoporttal:

(13) Vier Jahre lang habe ich gelernt. Obwohl ich schon das erste Jahr genug
Schuhe fertig kriegte.¹¹ (sziléziai)

Obwohl ich schon das erste Jahr genug Schuhe fertig kriegte
bár én már az első évet elég cipőt kész(re) sikerült csinálnom
'Bár már első évben elegendő (számú) cipőt sikerült készítenem.'

3. Rezultatív *kriegen* főnévi csoporttal és befejezett melléknévi igenévvel:

(14) Aber nun wusste er nicht, wie er das anstellen sollte, wie er dem Lehrer das
nun gesagt kriegte.¹² (kelet-pomerán)

wie er dem Lehrer das nun gesagt kriegte
hogyan ő a tanárnak azt most megmondott elér-CONJ.3SG
'hogyan a tanárnak azt most hogyan mondja meg'

⁹ A példák Lenz monográfiájából (2013: 151–4) származnak.

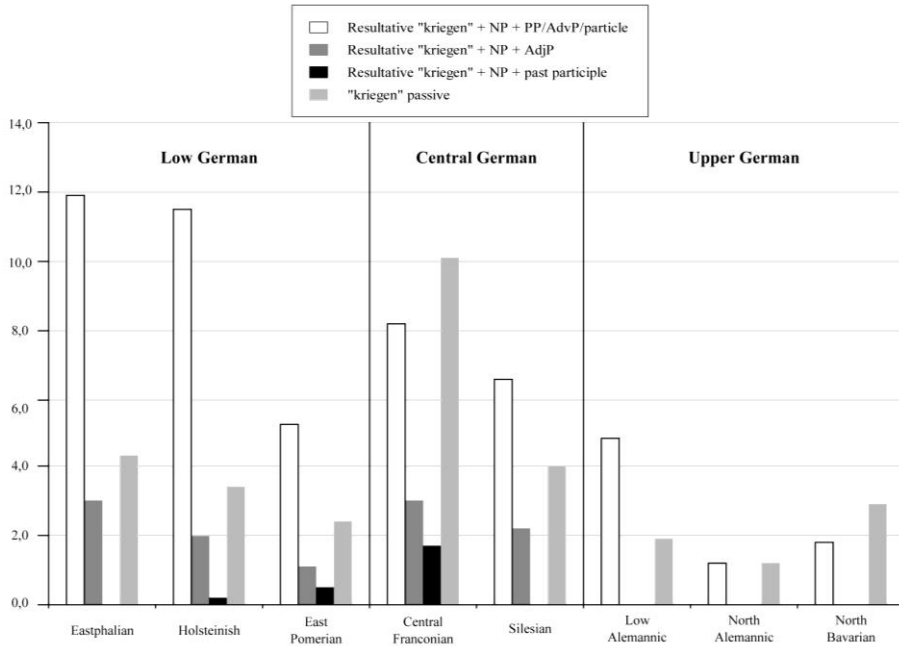
¹⁰ 'Szép kis munka volt mindig a krumplikkal. Ősszel felszedni azokat mind, és hazavinni.'

¹¹ 'Négy évig tanultam. Bár már első évben elegendő (számú) cipőt sikerült készítenem.'

¹² 'De most nem tudta, hogyan csinálja, hogy a tanárnak azt most hogyan mondja meg.'

4. Passzív *kriegen* főnévi csoporttal és befejezett melléknévi igenévvel:

- (15) Wir kriegen ja Korn geliefert [...] (holsteini)
 mi kapunk hiszen gabonát szállítva
 'Hiszen szállítanak nekünk gabonát.'



1. ábra. A rezultatív *kriegen*-variánsok és a *kriegen*-Rezipientenpassiv gyakorisága a Zwirner-felvételekben (Lenz 2012: 133)

Az eredmények alátámasztják a rezultatív és passzív *kriegen*-szerkezeteknek a szakirodalomban korábban feltételezett eltérő területi súlypontjait: az északi, al-német területeken a rezultatív szerkezetek fordulnak elő valamivel gyakrabban, míg a középnémet területeken a passzív. Lenz az egyes rezultatív szerkezetek elterjedése alapján (1. rezultatív *kriegen* + NP + PP/AdvP/PART: minden vizsgált nyelvjárásban megjelenik; 2. rezultatív *kriegen* + NP + AdjP: 5 nyelvjárásban van jelen; 3. rezultatív *kriegen* + NP + PST PTCP: 3 nyelvjárásban adatható) ezek fenti sorrendjét grammatikalizációs sorrendnek tekinti, tehát például csak a melléknévvél képzett rezultatív szerkezeteket ismerő nyelvjárásokban vannak befejezett melléknévi igeneves rezultatív szerkezetek is. Míg ez utóbbi a vizsgálat szerint elég ritka, a déli területeken teljesen hiányzik, a homonim Rezipientenpassiv mindenhol adatható volt – bár a déli, felső német területeken csak kevésbé

grammatikalizált formában. Lenz így a két igeneves szerkezet egymástól független kialakulását tételezi fel:

„[T]he recipient passive has »reached« the Upper German dialect areas without having reached the endpoint of the resultative grammaticalization pathway. These results clearly support the hypothesis that the *kriegen* passive has not developed from the resultative construction with a past participle but has gone through an independent grammaticalization channel.” (2012: 134)

6. A Rezipientenpassiv jelen vizsgálatának forrásai

6.1. Nyelvjárási szótárak adatai és dialektológiai kutatások eredményei

A Rezipientenpassiv elterjedésének, illetve a segédigeként szolgáló *kriegen*, *bekommen* és *erhalten* igék nyelvjárási jelentéseinek feltérképezésére a nyelvjárási grammatikák mellett több mint 70 nyelvjárási szótár adatait értékeltem ki. A regionális szótárak közül a 2. ábrán sötét színnel jelöltek tartalmazzák a szerkezetet. Látható, hogy ez alapvetően a közép- és alnémet területeket jelenti, illetőleg a Rajna mentén a délnyugati részeket is.¹³

Az igék esetében a Grimm-szótár szerinti jelentéseket vettem egységes alapul. Az 1. táblázatban a nyugati középnémet területekre vonatkozó *kriegen*-adatok láthatók, valamint feltüntettem a releváns szintaktikai szerkezeteket is.¹⁴

¹³ Tekintetbe kell venni ugyanakkor, hogy a jelölés nem tesz különbséget az adatok gyakorisága szerint, ill. a szótárak nagyon eltérőek szerkesztési elveik, forrásanyaguk és keletkezésük ideje vonatkozásában is. A fehéren hagyott területek szótárainak releváns lemmái eddig nem (mind) jelentek meg.

¹⁴ A táblázat minden vizsgált szótár adatait tartalmazza, amely feltünteti a Rezipientenpassivot, a továbbiak közül elsősorban a nagyobb régiók szótárait. Ahol az adott nyelvjárási szótára a szerkezetet a 'bekommen' jelentés alatt sorolja fel, az alatt is „RP” (= Rezipientenpassiv) áll. A három ige jelentései, ill. a velük képzett szerkezetek sorrendben: *kriegen*: 1. kämpfen 'küzd, harcol', 2. streiten 'vitázik', 3. ergreifen 'megragad', 4. erkriegen 'harccal megszerez', 5. erreichen 'elér vmit', 6. bekommen 'kap', 7. zu + főnévi igenév, 8. RP = Rezipientenpassiv, 9. Sonstiges 'egyéb [szerkezet]'.



2. ábra. Rezipientenpassiv-adatok a nagy regionális szótárakban (Friebertshäuser [1983: 1287] térképének felhasználásával)

nyelvjárás		<i>kriegen</i>									
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	
		kämpfen	streiten	ergreifen	er kriegen	erreichen	bekommen	zu + Inf.	RP	Sonstiges	
középnémet	nyugati középnémet	rajnai	x	(x)	x		x	RP	x	x	res
	kölni			x		x	x	x	x	res	
	aacheni	x		x		x	x		x	x	
	moseli frank						RP				
	luxemburgi		x	x		x	x			res	
	luxemburgi tájny.	x	x	x		x	RP		x	res	
	lotharingiai tájny.		x	x			x				
	közép-hesszeni/ Frankfurt am Main			x		x	RP		x		
	dél-hesszeni			x		x	RP	x	x		
	pfalzi			x		x	RP		x		

1. táblázat. A nyugati középnémet területek nyelvjárási szótárainak elemzése a *kriegen* című alatti található jelentéseket, ill. szerkezeteket tekintve (Vargyas 2022: 120 alapján)

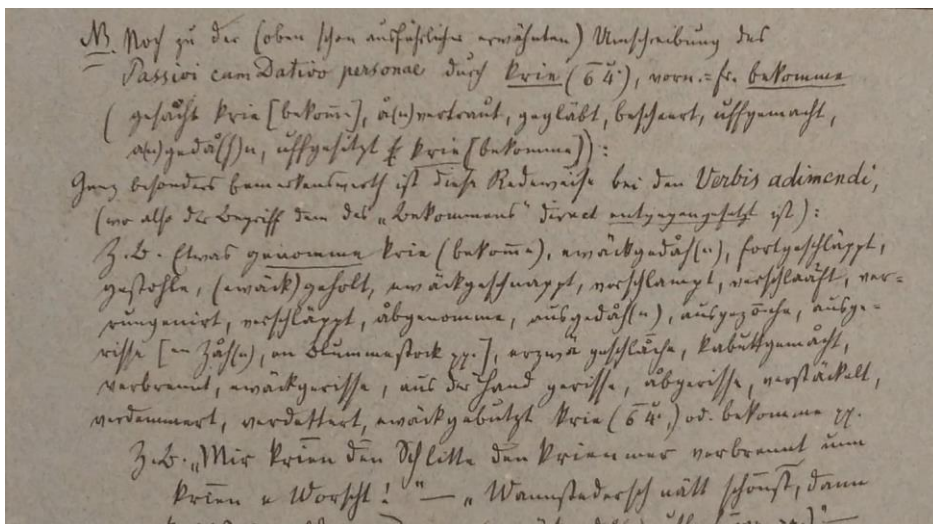
A teljes áttekintésből (Vargyas 2022: 117–23) az látható, hogy a Rezipientenpassivot ismerő al- és középnémet nyelvjárásokban a *kriegen* ige leggyakrabban a 'bekommen', 'ergreifen' és 'erreichen' ('megkap', 'megragad', 'elér') jelentésekben fordul elő (24 esetből 24, 21, ill. 20 alkalommal) – tehát mind passzív, mind agentív/rezultatív jelentésekben –, valamint melléknévi igeneves rezultatív szerkezeteket képez (24-ből 16 esetben, pl. „*Ik han noch nix gedoen kraje* [‘ich habe noch nichts getan gekriegt’]” sagt die Hausfrau 'Semmit nem sikerült még elvégezniem – mondja a háziasszony', Kölni szótár), és a középnémet területek regionális szótáraiban együtt jár a *zu* + főnévi igeneves szerkezetekkel is. A Rezipientenpassiv a nyugati középnémet dialektusokban szinte mindenhol megtalálható, és a rajnai frank, ill. rajnai frank-középhesszeni (frankfurti, dél-hesszeni és pfalzi) nyelvjárásokban mutatja a legnagyobb produktivitást. Lenz (2012: 133; 2013: 157–9; 1. a fenti 1. ábrát is) korpuszadatait összefoglalva pedig az is világossá válik, hogy nemcsak a Rezipientenpassiv, hanem a rezultatív szerkezet is a nyugati középnémet régió középső frank (Mittelfränkisch) nyelvjárásában jelenik meg a leginkább grammatikalizált (befejezett melléknévi igeneves) alakjában. Ezek alapján úgy tűnik, a dialektológiai adatok igazolják a Glaser (2005: 60) által felvetett lehetőséget, mely szerint a két szerkezet akár össze is függhet, illetőleg megerősítik a rezultatív szerkezet Landsbergen (2006b) által feltevezett szerepét is a Rezipientenpassiv kialakulásában.

A nyelvjárási adatok esetenként megengednek történeti következtetéseket, ilyenek találhatók például két frankfurti szótárban, ill. a pfalziban, valamint a magyarországi német nyelvjárásokban. Askenasy 1904-ben megjelent *Frankfurter Wörterbuch*-ja többek között feltüntet erősebben grammatikalizáltaknak tekinthető beneficiens, illetve címzett szerepű alanyokat tartalmazó Rezipientenpassiv-szerkezeteket (*er kriecht's uffgehowe* [‘er kriecht's aufgehoben’] 'megőrzi neki', *ich hab's gesagt kriecht* [‘ich hab's gesagt gekriecht’] 'megmondták nekem'), a Brückner által kiadott *Frankfurter Wörterbuch* (1971–1985/1988) pedig számos grammatikalizált alak mellett külön tárgyalja az „elvételt” kifejező igékkel képzett malefaktív szerkezeteket:

„Ganz besonders bemerkenswerth ist diese Redeweise (etw. gesacht krie usw.) bei den Verbis des Wegnehmens, wo also der Begriff des 'Bekommens' direct entgegengesetzt ist, z.B. etwas genomme krie (bekomme),

ewäckgedâ(h)n, fortgeschläppt, gestohle, (ewäck)geholt, ewäckgeschnappt usw. krie oder bekomme”¹⁵ (Brückner 1988, Bd. III, 1621, l. a 3. ábrát is).

A szótár alapját Oppel (1815–1894) és Rauh (1892–1945) gyűjteménye alkotja. A fenti sorok Oppeltől származnak, az anyagai viszont csak hozzávetőlegesen, 1839–94 közé datáltak, ezért az adatokat pontosítani kellett. Az idézett bejegyzést Oppel kéziratos feljegyzéseinek összefűzött gyűjteménye tartalmazza (Oppel I. 39,9/572 p.; l. 3. ábra), és néhány lappal előtte található az „Oct. 71” dátum.¹⁶ Ezek alapján Frankfurt am Main nyelvjárásában már 1871-ben igen gyakori volt az egyik legprogresszívebbnek tartott Rezipientenpassiv-szerkezet.



3. ábra. Oppel kéziratos feljegyzése a Rezipientenpassiv kapcsán a *Frankfurter Wörterbuch* archívumában (Frankfurt, Institut für Stadtgeschichte)

A *Pfalzi szótár* (*Pfälzisches Wörterbuch*) is feltüntet egy elvételt kifejező igét rögzítő pennsylvaniai adatot (16), amely Fogel 1915-ben megjelent *Beliefs and Superstitions of the Pennsylvania Germans* című munkájából származik.

¹⁵ „Különösen is figyelemre méltó ez a szófordulat (vmit megmondanak kinek, stb.) az elvételt kifejező igék esetében, amelyek tehát a ’megkapni’ fogalmával pont ellentétesek, pl. vmit elvesznek tőle, elraknak, elhurcolnak, ellopnak, (el)visznek, elragadnak [+ kriegen/bekommen ’kap’] stb.”

¹⁶ Frankfurt am Main, Institut für Stadtgeschichte (egykori Stadtarchiv).

(16) Wammer drãmt mer grëcht
 'Wenn=man träumt, man krieg-te
 ha=ember álmodja ember kap-CONJ.3SG

en/der federscht zã~ geroppt...
 einen/den vordersten Zahn gezogen...'
 egy/a legelső fogát kihúzva

'Ha az ember azt álmodja, hogy kihúzzák egy/a metszőfogát...'

A forrásmunka tanúsága szerint az említett szerkezet a pennsylvaniai német területek nagy részén ismert, ezért feltételezhető, hogy a betelepülő németek első hullámával (1709/10–1818) érkezett lakosság körében terjedt el. Amennyiben nem egy független, párhuzamos fejlődésről van szó, hanem a pfalzi óházából hozták magukkal a kivándorlók, akár 17. századig visszamenő gyökerekre is utalhatnak az adatok.

A magyarországi német nyelvjárásokban is adatható a Rezipientenpassiv: Schlegl 1935-ben megjelent alsógallai grammatikájában említ két adatot „igen gyakran előfordul” megjegyzéssel (13. o.). Az egyik *schenkennel* képzett, a másik *schlagennel* ('üt'):

(17) vaũn ə net oxt kipt,
 'Wenn er nicht Acht gibt,
 ha ő nem figyelmet ad

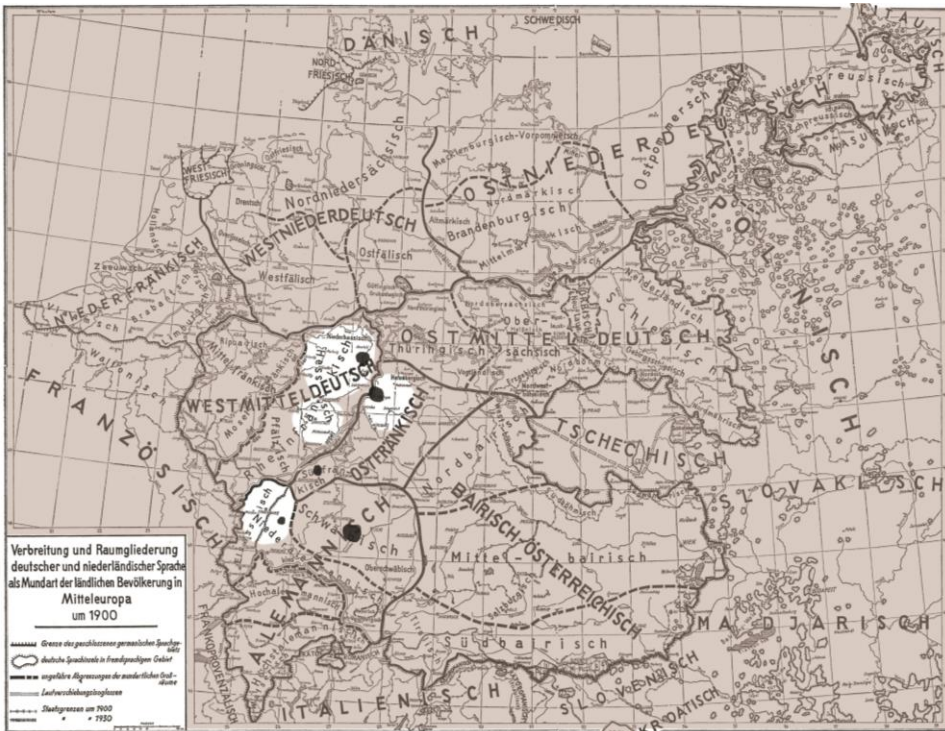
kriəxt ə nu ās am khoupf kšlōŋ
 kriegt er noch eins auf den Kopf geschlagen.'
 kap ő még egyet a fejre ütve

'Ha nem ügyel, kap még egyet a fejére.'

Knab (1993: 67) disszertációja is tartalmaz több szerkezetet a nemesnádudvari nyelvjárásból, amely ott a szerző szerint szintén gyakori. További négy vizsgált dialektus (Gara, Hajós, Pilisvörösvár, Véménd) közül kettőben (Hajós és Véménd) használtak az adatközlők Rezipientenpasszív-szerkezetet a lekérdezés során (Vargyas 2017). A Rezipientenpassivot ismerő négy nyelvjárás közül kettőben frank nyelvjárásokat beszélnek (Nemesnádudvar: rajnai frank-pfalzi; Véménd: fuldai), ill. beszéltek (Alsógalla: egykor keleti frank, ma dunai bajor), Hajóson a sváb községet rajnai frank nyelvjárásokat beszélő települések övezik, lakói közül

többen aktívan használták (használják) ezeket is (Kiefer 1967: 97). A négy helységbe 1722–1787 között érkeztek német telepesek a nyugati középnémet területekről, ill. azok keleti határaitól, valamint Hajós esetében sváb területről (4. ábra).

A pennsylvaniai és a magyarországi németiség nyelvjárásai alapján a Rezipientenpassiv – legalábbis a prototipikus *schenken*-alakjában – a 18. században jelen lehetett a rajnai frank területeken, a frankfurti adatok alapján pedig az 1870-es években már nagyon elterjedt és erősen grammatikalizálódott.



4. ábra. A vizsgált magyarországi helységek német telepeseinek feltételezhető származási helyei (Vargyas [2022: 143] Mitzka/Schmitt [1973] térképének felhasználásával)¹⁷

¹⁷ „Verbreitung und Raumgliederung deutscher und niederländischer Sprache als Mundart der ländlichen Bevölkerung in Mitteleuropa um 1900” (‘A német és a holland nyelv elterjedése és területi tagolódása mint Közép-Európa vidéki lakosságának nyelvjárása 1900 körül’) című térkép.

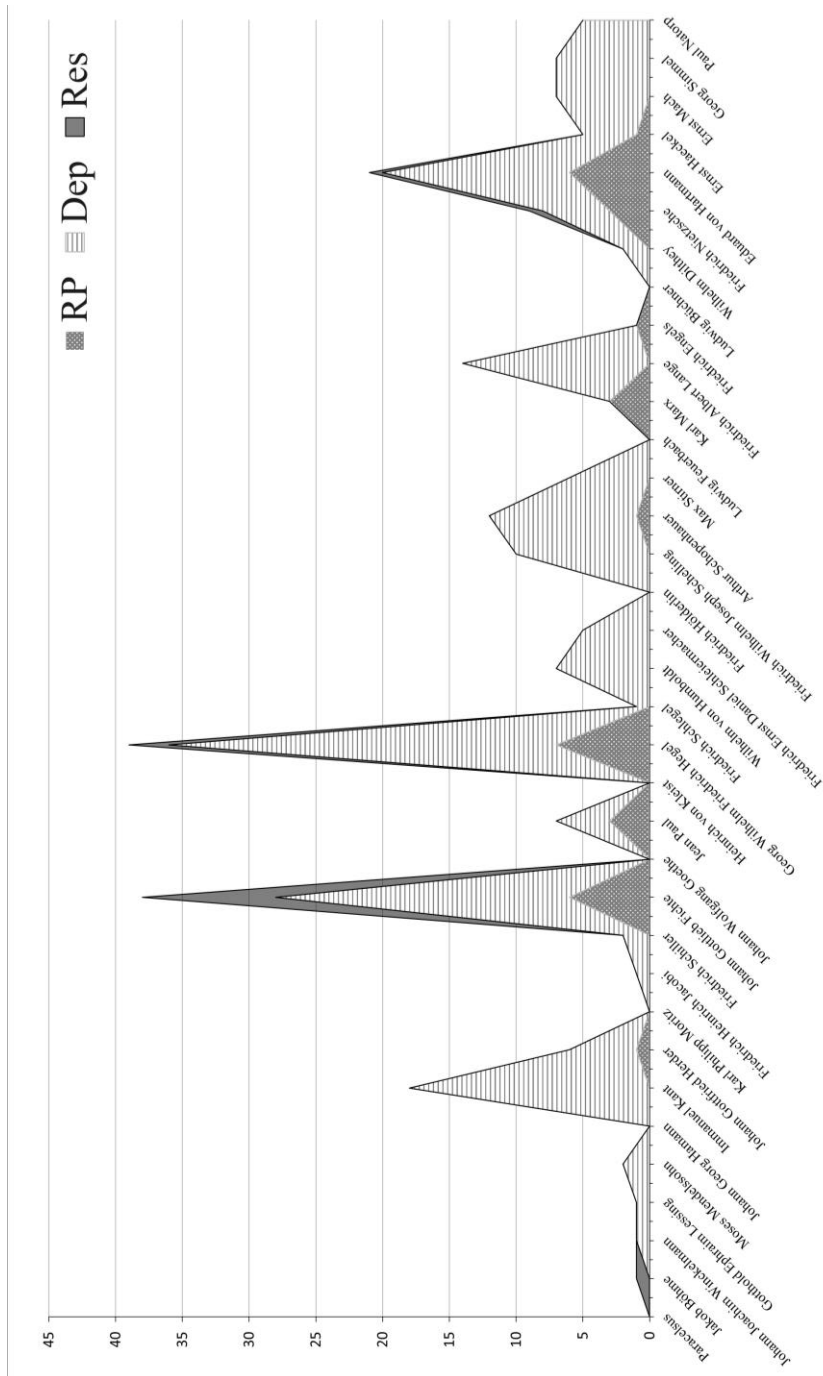
6.2. Szövegkorpuszok

Digitalizált szövegkorpuszokból származik az adatok második csoportja: szépirodalmi és filozófiai művek vizsgálatából.

Az 1. korpusz a *Deutsche Literatur von Luther bis Tucholsky* ('Német irodalom Luthertől Tucholskyig') című átfogó irodalmi szövegkorpusz legrégebbi szövegeit (1492–1602) tartalmazza.¹⁸ Keresőszavak a három segédige szóalakjai voltak, amelyek (elsősorban a Grimm-szótár alapján) történeti és nyelvjárási alakokra is kiterjedtek. Ezek összesen 1801 találatot hoztak, de Rezipientenpassivra csak egyetlen példa volt – ez az Eroms által is idézett Rollenhagen-példa (1595). A találatokat jelentések szerint csoportosítva az látszik, hogy ebben a korai időszakban összességében a *kriegen* ige agentív használatai dominálnak, viszont a 'bekommen' ('kap') jelentés található a legmagasabb tokenszámban. A szerzők közül Rollenhagen és Luther használja leggyakrabban ebben a jelentésben a *kriegen* igét – Luther és a további szerzők elsősorban középnémet területeken működtek. Kopredikatív szerkezet melléknévi vagy melléknévi igenévi alakkal a Rollenhagen-példa kivételével nem adatolható. A *bekommen* ige esetében is az 'empfangen' ('megkap') jelentés van túlsúlyban, de kopredikatív használatra nem volt példa a korpuszban. Az *erhalten* ige ezzel szemben több kopredikatív szerkezetben előfordul, ezek mindegyike agentív, leggyakoribb a 'bewahren' ('megtart, megőriz'), 'unterhalten' ('eltart'), valamint 'erreichen' ('elér') jelentés. Azt láthatjuk tehát, hogy ebben a korszakban a 'bekommen' jelentés már megjelenik mind a *kriegen*, mind a *bekommen* igénél, de kopredikatív szerkezet nélkül, míg az *erhalten* jelen van a szerkezet, viszont a 'bekommen' jelentés hiányzik. Valószínűsíthető, hogy a Rezipientenpassiv csak e korszakot követően alakul ki – a Rollenhagen-példa pedig egyelőre magyarázatra szorul.

A 2. korpusz a *Philosophie von Platon bis Nietzsche* ('Filozófia Platóntól Nietzscheig') gyűjtemény német nyelven keletkezett szövegeit tartalmazza. A keresőszavak megegyeznek az 1. korpusznál említettekkel, és összesen 5595 találatot eredményeztek. A három ige melléknévhez és melléknévi igenévhez kapcsolódó szerkezeteit depiktív (Dep) és rezultatív (Res) kopredikatívumok, valamint Rezipientenpassiv (RP) szerint rendezve megállapítható, hogy a Rezipientenpassivot használó szerzőknél 10-ből 8-nál depiktív, 4-nél rezultatív kopredikatívum is megjelenik, míg több szerző e nélkül használ kopredikatív szerkezeteket (5. ábra). Ezek az adatok is valószínűsítik a három szerkezet történeti összefüggését.

¹⁸ A gyűjtemény előszava szerint 500-nál több szerző munkáját tartalmazza több mint 600 000 oldalon.



5. ábra. A filozófiai korpusz szerkezetei szerzők szerint (Vargyas 2022: 208)¹⁹

¹⁹ Jelmagyarázat: RP = Rezipientenpassiv, Dep = depiktív, ill. Res = rezultatív kopredikatívum.

A korpuszban összesen 31 Rezipientenpassiv található, közülük a legrégebbi 1785-ből származik Herdertől:

(18) Was ihm an Intensität des Triebes abgeht, hat es
 Ami neki.N intenzitásából az ösztönnek hiányzik AUX.PERF.3SG ő.N

durch Ausbreitung und feinere Zusammenstimmung ersetzt bekommen...
 által kiterjedés és finomabb összehangoltság pótolva kapott

'Amennyit ösztönei veszítenek intenzitásukból, annyival nő a terjedelmük,
 és finomodik az összehangoltságuk...' ²⁰

Az adatok az 1800–1808-as években gyakoribbá válnak, ezek közül több Fichtétől származik. Ő és a Rezipientenpassivot használó szerzők többsége hosszabb-rövidebb ideig a keleti középnémet területeken működött, így feltételezhető, hogy a szerkezet legkésőbb a 18. század 2. felétől elterjedt lehetett itt.

A 3. korpusz szintén a fent említett *Deutsche Literatur von Luther bis Tucholsky* digitális gyűjteményen alapul, de időbeli megkötés helyett a prototipikusnak tartott *geschenkt + kriegen/erhalten/bekommen* szerkezetre szűkítve (egymástól maximum 20 szó távolságban). A 226 találat közül 136 releváns szerkezet volt, nagy részük több értelmezést is megenged. A legkorábbi adat elég késői, 1696-ból származik Reutertől:

(19) Ich habe zu Hause eine kleine töpferne Sparbüchse, da stecke ich alle die
 Dreier hinein, wenn ich welche geschenkt kriege. ²¹

da stecke ich alle die Dreier hinein,
 abba teszem én összes a hármásokat bele

wenn ich welche geschenkt kriege
 ha én valamennyit ajándékozva kapok

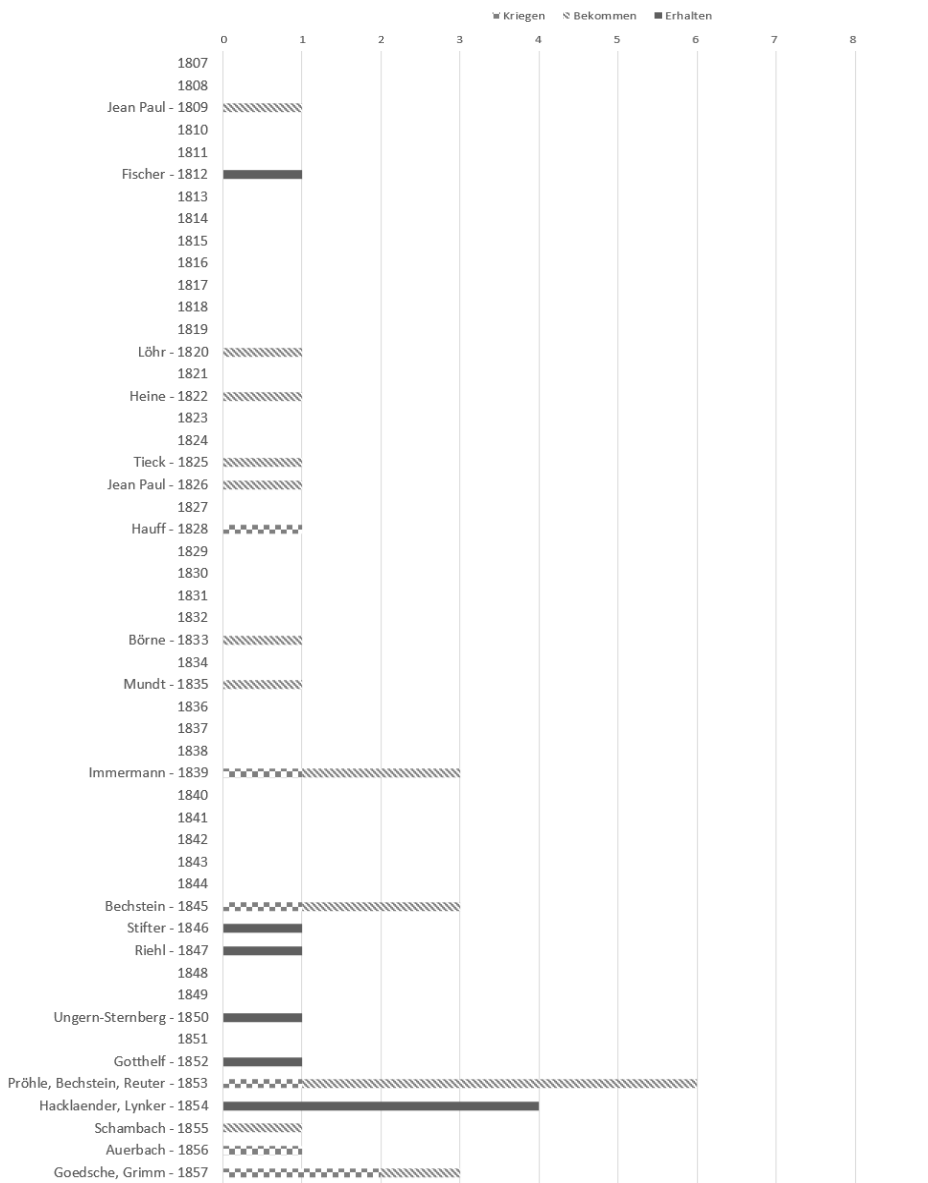
'abba teszem a háromgarasosokat, ha kapok ajándékba'

Az időben következő adat 1738-ból való, és csak a 18. század utolsó negyedében található továbbiak, közülük is három Goethétől származik. A 19. századtól

²⁰ Imre Katalin és Rozsnyai Ervin fordítása (Herder 1978: 153f.).

²¹ „Van otthon egy kis cserépperselyem, abba teszem a háromgarasosokat, ha kapok ajándékba.”

kezdve gyakoribbá válnak az adatok – a 6. ábra az 1807–1857 közötti időszakra mutatja be a Rezipientenpassiv előfordulását a korpuszban, bal oldalon a szerző(k) neveivel, a három segédige szerinti megoszlásban.



6. ábra. A 3. korpusz adatai az 1806–1857 közötti időszakról (Vargyas 2022: 221)

Ahogy az ábrán is látszik, a század közepétől kezdenek sűrűsödni az adatok, a legtöbb 1853–1880 között található. Ettől kezdve valamivel csekélyebb számban, de nagyjából állandó gyakorisággal adatolt a szerkezet 1931-ig. Leggyakrabban a *bekommen* igével használatos (88), ezt követi az *erhalten* (30), majd a *kriegen* (18). A szerkezet alanya elsősorban névmási alakban jelenik meg, és az esetek több mint felében az akkuzatívuszi kiegészítője is, ami részben azzal magyarázható, hogy gyakran vonatkozó mellékmondatban szerepelnek (136-ból 46 esetben). A mondatok többsége (70) mellékmondati szórenddel áll, de a főmondatok (61) közel fele (29) is analitikus szerkezetben van, ami azt jelenti, hogy a *geschenkt*, ill. a segédige egymás mellé kerül, mint a bevezetett mellékmondatokban:

(20) Darauf ging der Wolf wieder vor der sieben Geiserchen Haushüre und sagte:
 „liebe Kinder, laßt mich ein, ich bin eure Mutter, jedes von euch soll etwas
geschenkt kriegen.” (Grimm: *Kinder- und Hausmärchen*. 1812/15)²²

jedes von euch soll etwas geschenkt kriegen
 minden egyes közületek fog valamit ajándékozva kapni
 ’mindegyikötök kap valamit ajándékba’

Ezek a szerkezetek általában kétféleképpen is értelmezhetők: ’kapni valamit, mégpedig ajándékba’, azaz aktív szerkezetként, ill. ’ajándékba adatik’ valami, tehát Rezipientenpassivként. Azok a mondatok is lehetnek kétértelműek, ahol nem állnak egymás mellett az igék, de ezekben az esetekben általában a passzív olvasat jellemző.²³ Ebben a korpuszban az első ilyen példa Heinétől származik 1822-ből, gyakoribbá viszont csak a század második felétől válik.

²² ’Erre a farkas ismét a hét kecskegida házának ajtajához ment, és így szólt: »Kedves gyermekek, engedjete be, az édesanyátok vagyok, mindegyikötök kap valamit ajándékba.«’

²³ Leirbukt (1997: 18, részben a szakirodalom alapján) felsorol néhány kritériumot a passzív és kopredikatív olvasat megkülönböztetésére a kortárs német nyelvben, köztük azt, hogy ha a befejezett melléknévi igenév és a ragozott *bekommen/erhalten/kriegen* nem egymás mellett áll a kötőszóval bevezetett mellékmondatban, akkor nem áll fenn Rezipientenpassiv-szerkezet. A Rezipientenpassivmondatnak „a megfelelő aktív mondattá való retranszformációja az egyetlen általános eszköz” a szerkezetek elkülönítésére, „amely az adott kontextusban szemantikai ellenőrzés mellett végezendő” (1997: 20). Az egyes kritériumok kapcsán l. Reis (1985), Leirbukt (1997: 16–20), Zifonun (1997: 1824–9).

- (21) Es kostete den meisten Leuten viele Mühe, Billetts zu dieser Oper zu erlangen. Ich bekam eins geschenkt; aber ich ging doch nicht hin. (Heine: Briefe aus Berlin. 1822)²⁴

Ich bekam eins geschenkt.
én kaptam egyet ajándékozva
'Én ajándékba kaptam egyet.'

Ebben a korpuszban az első intranszítív szerkezet 1890-ből származik. Itt kizárólag a passzív olvasat lehetséges:

- (22) Die Sache ist nur, daß wir ihnen gar nichts schenken, sondern von ihnen geschenkt bekommen. (Wildenbruch: Die Haubenlerche. 1890)²⁵

sondern von ihnen geschenkt bekommen
hanem tőlük ajándékozva kapunk
'ellenben tőlük kapunk [ajándékot]'

A *geschenkt*-szerkezet 1800 előtt elsősorban olyan szerzőknél jelenik meg, akik életrajzukat tekintve a keleti középnémet területekhez köthetők (Christian Reuter, Johann Gottfried Schnabel), a 18. század utolsó negyedétől (Christian August Vulpius) emellett szóba jönnek a sváb (Johann Martin Miller, Sophie von La Roche), illetve nyugati középnémet területek is (Johann Wolfgang Goethe, Sophie von La Roche). Az adatok gyakorisága tekintetében a teljes korpuszban kiemelkedő szerzők többségénél is a keleti középnémet a leggyakoribb nyelvjárási háttér.

A három szöveggörpuszon kívül a szórványos adatok közül kiemelkedik egy szintén *geschenkt kriegen*-es adat, amely vélhetően 1605-ben jelent meg, de fordítója, Johan Lewenklaw (1541, Coesfeld/Vesztfália – 1594, Bécs) életrajzi adatai alapján 1594 előttre datálható. Így jelenleg ez a legkorábbi ismert szerkezet, bár mivel – a Rollenhagen-adattal (1595) ellenében – a prototipikus alakot képviseli, nem lehet egyértelműen passzív szerkezetként értelmezni:

- (23) Wenn einem traumt/ wie er einen Esel kauffe/ oder wie er den von einem andern geschenckt bekomme/ und in sein Hauß führe/ also das ihme der Esel

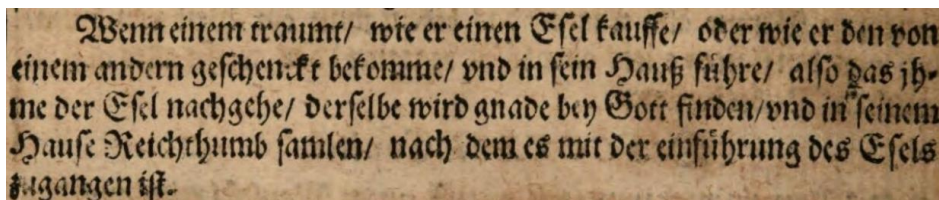
²⁴ 'A legtöbb embernek sok fáradságába került, hogy jegyeket szerezzen erre az operára. Én ajándékba kaptam egyet, mégsem mentem el.'

²⁵ 'De a helyzet az, hogy semmit nem ajándékozunk nekik, ellenben tőlük kapunk [ajándékot].'

nachgehe/ derselbe wird gnade bey Gott finden/ und in seinem Hause Reichthumb samlen/ nach dem es mit der einführung des Esels zugangen ist.²⁶

(7. ábra)

oder wie er den von einem andern geschenckt bekomme
 vagy ahogy ő azt egy másiktól ajándékozva kap-CONJ.3SG
 'Vagy hogy ő azt [a szamarat] valaki mástól ajándékba kapja.'



7. ábra. Johan Lewenklaw: Muḥammad Ibn-Sīrīn: *Traumbuch Apomasaris, Das ist Kurtze Auslegung und bedeutung der Trewme nach der Lehr der Indianer, Persianer, Egypter und Araber*, 1605²⁷

7. A Rezipientenpassiv-szerkezetek osztályozása

A Rezipientenpassivot a szakirodalomban többféle szempont szerint kategorizálják: Eroms (1978: 380ff.) a valencia alapján kötött (kötelező és fakultatív) datívuszi vonzatokat és szabad datívuszokat különít el (dativus commodi/incommodi, „Pertinenzdatív”, ill. adott esetben a dativus ethicus). Leirbukt (1997) szemantikai szempontok szerint csoportosít Wegener (1985a: 131f.) „logikai argumentumstruktúrá”-ja alapján: *A hölgyet megajándékozta egy gyűrűvel* mondatot például az „A teszi, hogy B-nek C-je legyen” szerkezettel írja le. Diedrichsen (2012, 2014) Goldberg (1995) konstrukciós grammatikai megközelítését alkalmazza, és az ő általa felvázolt hat ditranzitív konstrukciót bővíti további, elvont tárgyakat tartalmazó szerkezetekkel. Általában azonban a fent említett alanyi szemantikai szerepek szerint szokás kategorizálni a Rezipientenpassivot, a feltételezett grammatikalizációs sorrendben recipiens, benefaktív, címzett és malefaktív szerkezetekként (pl. Askedal 2005: 225). Szczepaniak (2011: 157) a benefaktívot konkrét, a címzettet elvont tárgyaknál tételezi fel, a malefaktívot pedig konkrét

²⁶ 'Ha valaki azt álmondja, hogy szamarat vesz, vagy valakitől ajándékba kap, és azt a házába vezeti, vagyis a szamár követi őt, az az ember kegyelmet fog találni Istennél, és vagyont gyűjt a házába, miután a szamár bevezettetett a házába.'

²⁷ 'Apomasaris álmoskönyve, azaz az álmok rövid magyarázata, jelentése az indek, perzsák, egyiptomiak és arabok tanítása szerint'.

tárgyakkal kapcsolatos privatív igéknél. Alapvetően Lenz (2017) is ezt a besorolást alkalmazza, de a maleficienshez sorolja a *meghúzza a fülét*, ill. beneficienshez a *haját vágni* és a *felsegíteni a székről*, valamint a *kihúzza a fogát* szerkezeteket. Ahogy a példából látszik, nem feltétlenül egyértelmű a besorolás ez utóbbi kritériumok mentén. Sütterlin (1907) *Du bekommst die Schuhe ausgezogen* ('Lehúzzák a cipőd') mondatáról például csak a kontextus ismeretében lehet eldönteni, hogy ezt az alany pozitívan vagy negatívan éli meg. Wegener (1985a: 271) ezért egy típusba sorolja a beneficiensi szerkezeteknél fellépő negatív és pozitív olvasatokat (és az ő nyomán Leirbukt [1997: 8] is dativus commodi/incommodi esetén). A datívusz + akkuzatívusz vonzatú igéket skálába rendezi a pozitívtól a negatív tranzakciót kifejező igéig (1. ad, 2. szerez, 3. létrehoz, 4. megjobbít, 5. rosszabbá tesz, 6. elront, 7. kitép, 8. elvesz), ill. felveszi a 'nem ad' (9.) és 'nem kap' (10.) jelentéscsoportot is. A tágabb értelemben vett adást kifejező igéket „Geben-”, az elvételt jelentő igéket „Nehmen-ige”-ként szokás összefoglalni (l. Wegener 1985a: 271; Leirbukt 1997, különösen a 3. fejezet; Glaser 2005: 54).

A fenti megközelítéseket ötvözve felállítható a következő szintaktikai, szemantikai és adott esetben kontextuális jegyeket tartalmazó 2. táblázat, amely a függőleges oszlopban tartalmazza a szemantikai szerepeket, ill. azon belül az igék vonzatait (a fakultativitást kerek, az ellipszist szögletes zárójel jelzi), vízszintesen pedig a *Geben-* ('adás') és *Nehmen* ('elvétel') fémjelzett jelentéscsoportokat (a szemantikai szerepek „non-” előtagja ez utóbbira utal) a cselekvés irányára vonatkozólag. Közöttük pedig az e tekintetben be nem sorolható igék kapnak helyet („nem Geben/Nehmen-ige”). Amennyiben egy adott cselekvés (a kontextus alapján) az alany számára hátránnyal jár, az az adott ige kurziválásával jelölhető – tehát a maleficiens nem feltétlenül kizárólagos szerep, hanem járulékos is lehet. A besorolt példák a Brückner-féle *Frankfurti szótár*ból származnak.

az alany szemantikai szerepe	a főige valenciája	példák		
		Geben-ige	nem Geben/ Nehmen-ige	Nehmen-ige
(Non-) Rezipient	D, A	bescheren ('karácsonyra megajándékoz')		nehmen ('elvesz') stehlen ('ellop') wegschnappen ('elkap vhonnan')
	D, [A]			
	(D), A	aufsetzen ('[pl. kalapot] feltesz') (anziehen) ('ruhát felvesz')		wegtun ('elrak') fortschleppen ('elhurcol') wegholen ('elvisz')
	(D), A, Adv			
(Non-) Benefizient	D, A	antun ('megtesz vkivel')		
	D, [A]			
	(D), A		aufmachen ('kinyit')	verbrennen ('meg-/eléget')
	D			
	(D), A, Adv			
(Non-) Adressat	D, A	anvertrauen ('[bizalmas dolog] rábíz vkire') sagen ('mond')		glauben ('elhisz') ²⁸
	D, [A]			
	(D), A			
	(D), A, Adv			
	D			
	D/A	rufen ('kiált, hív')		
	A			
	(D)	winken ('intget')		

2. táblázat. Rezipientenpassiv-szerkezetek a Brückner-féle *Frankfurti szótár* példái alapján (Vargyas 2022: 235)

²⁸ Leirbukt (1997: 75) a *glauben* 'hisz' igét a *Nehmen*-igékhez sorolja, mivel a *vkinek vmit elhisz* értelmezhető mint 'valakitől egy kijelentést helyesnek elfogadni [= átvenni]'.

Év	(Non-)Rezipient		(Non-)Benefizient		(Non-)Adressat	
		<i>szerző/dialektus</i>		<i>szerző/dialektus</i>		<i>szerző/dialektus</i>
1595			Benefizient D, A	<i>Rollenhagen ond</i>		
1605 (1594)	Rezipient D, A	<i>Lewenklaw wnd, wmd, omd, wobd, oobd</i>				
1745	Rezipient (D), A	<i>Rabener omd</i>				
1775– 1787			Benefizient (D), A	<i>Goethe wmd, omd</i>		
1795	Rezipient (D), [A]	<i>Jean Paul omd, oobd</i>				
1804			Benefizient D, A	<i>Jean Paul omd, oobd</i>		
1813 (1812)			Benefizient (D), A, Adv	<i>Hegel wmd, omd, oobd</i>		
1820					Adressat D, A	<i>Humboldt wnd, ond, omd, oobd</i>
1839					Adressat D, [A]	<i>Immermann wnd, ond, wmd</i>
1849			Benefizient D	<i>Kinkel wmd, omd</i>		
1858					Adressat (D), A	<i>Gutzkow wnd, wmd, omd</i>
1859	Non-Rezip. D, A	<i>Presber wmd</i>				
1864	Rezipient D, [A]	<i>Strom wnd, ond, omd</i>				
nach 1864			Benefizient (D), (A), Adv	<i>Tovote wnd, omd</i>		
1886			Benefizient D, A, (Adv)	<i>Nietzsche omd, wobd</i>		
1891			Non-Befiz. D, A	<i>Kuntze wmd, wobd</i>		
1892			Benefizient A	<i>Springer wmd, omd, wobd</i>		
1898	Rezipient (D), Pröp	<i>Wilden- bruch ond, omd</i>				
1926	Rezipient (D), A, Adv	<i>Sanzara omd, (wmd)</i>				

3. táblázat. Az egyes Rezipientenpassiv-szerkezetek első megjelenésük sorrendjében (Vargyas 2022: 243f. alapján)²⁹

²⁹ Az egyes szerkezetek mellett a szerző neve és a mű megjelenéséig az életrajzi adatok alapján feltehetően számításba jövő nyelvjárások rövidítése szerepel: wnd = westniederdeutsch 'nyugati al-német'; ond = ostniederdeutsch 'keleti al-német'; wmd = westmitteldeutsch 'nyugati középnémet';

Látható, hogy a prototipikusnak tartott recipiens szerepű alany + datívusz és akkuzatívuszból álló, adást kifejező szerkezet (2. táblázat, bal felül) mellett megjelenik a beneficiens és a címzett szerepű alany is, sőt az elvételt kifejező igék is jelen vannak mindhárom szerepnél.

8. A Rezipientenpassiv-szerkezetek grammatikalizációja

Ha a fenti típusokba soroljuk a történeti példákat az egyes szerkezetek első adathozható megjelenése alapján, a 3. táblázat szerinti kronológia rajzolódik ki. A legrégebbi adatként számoltartott Rollenhagen-példától eltekintve a Rezipientenpassiv-szerkezetek a recipiens–beneficiens–címzett sorrendben jelennek meg, az egyes szerepeken belül hozzávetőlegesen a prototipikus datívusz + akkuzatívusz vonzattal kezdve, ezt követik a fakultatív elemeket tartalmazó és elliptikus, majd a negatív jelentéstartalmú szerkezetek (szintén non-recipiens, non-beneficiens sorrendben), illetőleg további kiegészítők.

A szórendet tekintve azt láthatjuk a történeti adatokban, hogy a melléknévi igenév és a *kriegen/bekommen* ebben a sorrendben áll egymás mellett a szerkezet megjelenésétől kezdve mintegy 150 évig: felváltva mellékmondati szórenddel és analitikus szerkezetbe ágyazva (összetett múlt idők, *sollen* módbeli segédigés szerkezet). A melléknévi igenevek közül 1595–1744 között 9-ből 7 *schenkennel* képzett, egy további (*verehren* 'megtisztel vmivel') gyakorlatilag megfelel ennek az adott szövegkörnyezetben, míg a legkorábbi adat (Rollenhagen) itt is kilóg a sorból. Az alanyok minden példában élő személyek, és egy tulajdonnévi kivételtől eltekintve (Georg Fiscellus, *beider Rechten Doctor, hatte von Kaiser Sigismunden ein adelich Wappen und Freiheit geschenkt bekommen*,³⁰ Zingref 1626) névmási alakban állnak: ich 'én' (5), er 'ő.M' (2), du 'te' (1). Az egyes szám első személy 1775-ig 16-ból 9-szer lép fel, majd ezt

omd = ostmitteldeutsch 'keleti középnémet'; wobd = westoberdeutsch 'nyugati felső német'; oobd = ostoberdeutsch 'keleti felső német'. A szerzők az adatok időrendi sorrendjében: Georg Rollenhagen (1542–1609), Johan Lewenklaw (1541–1594), Gottlieb Wilhelm Rabener (1714–1771), Johann Wolfgang Goethe (1749–1832), Jean Paul (Johann Paul Friedrich Richter, 1763–1825), Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander von Humboldt (1769–1859), Karl Immermann (1796–1840), Gottfried Kinkel (1815–1882), Karl Ferdinand Gutzkow (1811–1878), Hermann Presber (1830–1884), Theodor Storm (1817–1888), Heinz Tovote (1864–1946), Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844–1900), [F.] Kuntze (?), Anton Springer (1825–1891), Ernst von Wildenbruch (1845–1909), Rahel Sanzara (Johanna Bleschke, 1894–1936). A korpuszadatokat ld. Vargyas (2022). A „nach 1864”-es adat nem volt pontosabban beazonosítható, ezért a szerző születési dátuma (1864) utánra lett datálva, de feltehetőleg 1890 után keletkezett.

³⁰ 'Georg Fiscellusnak, mindkét jog doktorának, Zsigmond császár nemesi címet és kiváltságot ajándékozott.'

követően ritkábban. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a *geschenkt + kriegen/bekommen* egyes szám első személyű névmási alannal bevett szerkezet ebben az időszakban, a kopredikatív olvasat mellett pedig strukturálisan megfelel az analitikus szerkezetek szórendjének. Az első biztos adat, ahol a két tag elválik egymástól, és főmondati szórendben (a németre jellemző) „mondatkeretet” alkot, azaz a ragozott ige a 2. helyen áll, míg a melléknévi igenév a mondat végére kerül, 1744-ből származik (*bundte Bänder aber bekam ich zur Gnüge von den Bauers-Töchtern auf den Hochzeiten geschenkt*,³¹ Schnabel). A következő a bevezetőben már idézett Rabener-féle (1) példa (*Ich kriege meine Mühe redlich bezahlt*) egy évvel későbből, itt viszont a *bezahlt* (’kifizetve’) nem hagyható el a korábbi *schenken*-típusú igékkel szemben (ahol kopredikatívumként, ill. határozóként is értelmezhető volt), mert a *Mühe* elvont főnév, de ezen túl nem is a ’fáradtságot’ kapja az alany, hanem a fáradtság ellentételezéseként a fizetséget.³² Így a *bezahlt* elhagyása a ’megkapom a fáradtságot (rendesen)’ jelentést eredményezné, ami nyilvánvalóan nem értelmes. Ez tehát az első olyan adat, ahol kizárólag a passzív olvasat lehetséges.³³ Vonatkeret tekintetében is új szerkezettel állunk szemben, ahogy a fenti (3.) táblázatban is látható, mivel a *bezahlen* esetében a datívusz fakultatív. A következő hasonló szórendű adat Fichtétől származik (*Jeder Satz in der Wissenschaftslehre bekommt durch einen bestimmten anderen seine Stelle bestimmt, und bestimmt sie selbst einem bestimmten dritten*,³⁴ Fichte 1794), majd a 19. századtól gyakoribbá válik. A különálló szerkezeti tagok a recipiens-alany esetében (1744) nagyjából egy időben jelennek meg a szemantikai és vonatbeli változásokkal (1745–46). Ezt követi a beneficiens szerep megjelenése (1775–87) – fakultatív datívusszal –, majd ezen belül a tagok különállása (1794) és további új vonatminták, végül pedig a címzett szerep (1820). A szórend alakulása is alátámasztja a szemantikai szerepek táblázatból kiolvasható grammatikalizációs sorrendjét: a különálló szerkezeti tagok is recipiens (Schnabel 1744, 1. fent), beneficiens (Fichte 1794, 1. fent) és címzett (*Sie erhielt den längern Aufenthalt [...] gekündigt*,³⁵ Gutzkow 1858) szerepű alanyok sorrendjében jelennek meg, elsőként a prototipikus datívusz-akkuzatívusz, ill. fakultatív datívusz-akkuzatívusz vonatú igéknél.

³¹ ’de bőven kaptam színes szalagokat ajándékba a parasztlányoktól a lakodalmakon’.

³² Leirbukt ezt „implicit páciensnek” nevezi.

³³ Diewald (2002) az ilyen szöveggörnyezeteket „isolating contexts”-nek nevezi, Heine (2002) „switch context”-nek.

³⁴ ’A Tudománytannak minden tétele egy bizonyos másiktól kapja meg határozott helyét és maga határozza meg aztán helyét egy harmadiknak.’ (1941: 97, Kopasz Gábor fordítása).

³⁵ ’Felmondták neki a további tartózkodást.’

Az összes korai példát (1595–1820) kronologikusan és a szerzőik feltételezhető nyelvjárási hátterét tekintve pedig az látható, hogy míg a minden szempontból különleges Rollenhagen-példa (1595) alnémet területhez köthető, Lewenklaw, az Álmoskönyv fordítója (†1594) az egész német nyelvterületen működött, a két következő példa (1626, ill. 1669) feltételezhetően a nyugati középnémet területekről származik. Az 1672 és 1772 között keletkezett nyolc példa hét szerzője közül egy a nyugati (Götz), a többi a keleti középnémet területeken élt (Weise, Reuter, Schnabel, Rabener, Gellert, Weiße).³⁶ Közülük Götz (1740?), valamint Schnabel (1744) és Rabener (1745) példáiban találkozunk a fent tárgyalt szórendi újítással, de csak a két utóbbi adatot tekinthetjük biztosan nyelvjárási területhez köthetőnek. Ezután az 1773-as Goethe-példával kezdődnek a nyugati középnémet, ill. felső német területekhez (is) köthető adatok, és Goethe 1775–87 közé datálható példájában jelenik meg a *beneficiens* szerep (3. táblázat).

9. Összegzés

A nyelvjárási szótárak, grammatikák és dialektológiai szakirodalmi adatok vizsgálata alátámasztotta a Rezipientenpassiv-kutatás eddigi álláspontját a középnémet nyelvjárások grammatikalizációban betöltött szerepét illetően. Ezen túl az alternatív grammatikalizációs ösvényként tárgyalt rezultatív szerkezet jelentőségét is igazolni látszik, hogy a Rezipientenpassivot feltüntető szótárakban gyakran együtt járnak a *kriegen* agentív/rezultatív és *recipiens* jelentései, ill. a két befejezett melléknévi igenévvel képzett homonim (rezultatív és passzív) szerkezet; továbbá, hogy Lenz (2012, 2013) adataiban mindkét szerkezet leginkább grammatikalizált formái a középső frank területeken találhatók. A pennsylvaniai és magyarországi német nyelvjárások történeti vonatkozásai ugyanakkor valószínűsítik, hogy a Rezipientenpassiv már a 18. század folyamán jelen lehetett a nyugati középnémet dialektusokban.

A szövegkorpuszok közül a *Deutsche Literatur von Luther bis Tucholsky* legrégebbi szövegeinek (1492–1602) vizsgálata alapján a *kriegen* igének mind az agentív, mind a *recipiens* használata nagyon elterjedt (utóbbi elsősorban középnémet szerzőknél), de kopredikatív szerkezetekben ezekre az egyetlen ismert Rollenhagen-féle (1595) Rezipientenpassiv-példa kivételével nincs adat. A filozófiai korpusz 1785-től kezdődően tartalmaz Rezipientenpassiv-szerkezeteket, és az adatok összefüggést mutatnak elsősorban a depiktív kopredikatívumokkal, de több Rezipientenpassivot használó szerzőnél jelen vannak a rezultatív

³⁶ A Johann Nikolaus Götz nyugati középnémet szerzőtől származó adat (1720/1740) bizonytalan, mert posztumusz jelent meg, az átdolgozásairól ismert Karl Wilhelm Ramler gondozásában, aki a keleti területeken működött.

kopredikatívumok is. A *Deutsche Literatur von Luther bis Tucholsky* teljes anyagán lekérdezett prototipikus *geschenkt + kriegen/erhalten/bekommen* szerkezet 1696-tól adott találatokat, amelyek a 19. századtól kezdenek sűrűsödni, és a század közepétől válnak gyakoribbá. Bár a *geschenkt*-példák többsége kétféle értelmezést is megenged, történeti vizsgálatuk a korai időszakban az alany és a tárgy névmási alakjának preferenciáját mutatja a *geschenkt + bekommen/kriegen* kötött sorrend mellett (pl. *wie er den von einem andern geschenckt bekomme*, 1605, l. [23] példa).³⁷ Az ígék egymáshoz viszonyított helyzete tekintetében ez megegyezik az analitikus szerkezetek szórendjével, amelyek mintája így nagy szerepet játszhatott az újraelemzésben – a segédigével képzett szerkezetek általános terjedése mellett (az angol *be going to* jövő idő kialakulásához hasonlóan).³⁸

Az 1740-es évek körülről származnak az első olyan adatok, amelyekben a segédige és a főige nem egymás mellett áll. Közülük az első kettő a prototipikus *schenden* igével és konkrét tárggyal áll, a harmadik (1745) *bezahlennel* és elvont tárggyal – ez utóbbi csak passzívként értelmezhető. Míg az első szerkezet nyelvjárási hovatartozása bizonytalan, a másik kettő a keleti középnémet területekhez köthető. Egy *geschenkt kriegen*-példa lehet a legrégebbi Rezipientenpassiv-adat (1594/1605), bár az 1595-ös Rollenhagen-példával szemben ez a prototipikus szerkezetet mutatja, amely mindkét olvasatot megengedi.

A Rezipientenpassiv-szerkezetek szemantikai, szintaktikai és adott esetben kontextuális jegyeket tekintetbe vevő osztályozása lehetővé teszi az eddigi klasszifikációk pontosítását, így az egyes szerkezet típusok jobban elkülöníthetők egymástól, ami a nyelvjárási és történeti adatok részletesebb vizsgálatára is lehetőséget ad. Az így besorolt történeti adatok igazolják a szakirodalomban feltételezett grammatikalizációs sorrendet a szemantikai szerepek tekintetében, az egyes szerkezeteken belül a kötelező kiegészítők fokozatos fakultatívvá válását, ill. az élő személyeket jelölő alanyok és konkrét tárgyak mellett az elvont fogalmak fokozatos megjelenését.

Mind a dialektológiai adatok, mind a szerkezetek terén maradnak azonban nyitott kérdések. A legrégebbi ismert adat (Rollenhagen, 1595) például a szerkezet típusát tekintve egyedülálló módon jóval „megelőzi a korát”, nem illeszkedik a többi adatból kirajzolódó mintázatba, és ez dialektológiai vonatkozásában is el-

³⁷ Amennyiben ezt gyakorisági adatokkal is alá lehet támasztani, „chunking and routinization”-t feltételezhetünk, amelyek Traugott és Trousdale (2013: 123) szerint a grammatikalizáció korai szakaszára jellemzőek (vö. Bybee 2010: 34).

³⁸ Traugott és Trousdale (2013: 222–4) így ír a *be going to* kapcsán: „An indirect context was no doubt the extant auxiliary schema, which already had several members [...] and the systemic expansion of auxiliaries, especially modals”.

mondható. A regionális elterjedést illetően pedig a szövegtörzsek adatai a dialektológiai eredményekkel ellentétben inkább a keleti középnyelvi nyelvújítások irányába mutatnak, amit a szomszédos szláv nyelvek által átvett Rezipientenpassiv-szerkezetek kora és néhány dialektológiai utalás is alátámaszt.³⁹ Ezen kérdések tisztázására tehát további kutatások szükségesek.

Felhasznált korpuszok

Philosophie von Platon bis Nietzsche (DB 002). Válogatta, a bevezetőt és az életrajzokat írta: Frank-Peter Hansen. Szerkesztette: Mathias Bertram. Directmedia Publishing, Berlin. 2002/2004.

Deutsche Literatur von Luther bis Tucholsky (Zeno.org 001). Válogatta és szerkesztette: Marie Endres, Martina Gödel, Thomas Hafki. Directmedia Publishing, Berlin. 2005/2007.

Hivatkozások

Abraham, Werner 1992. Event structure accounting for the emerging periphrastic tenses and the passive voice in German. In: Davis, Garry W.–Iverson, Gregory K. (szerk.): *Explanation in Historical Linguistics*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia. 1–15.

Askedal, John Ole 1984. Grammatikalisierung und Auxiliarisierung im sogenannten „*bekommen/kriegen/erhalten-Passiv*” des Deutschen. In: *Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik* 22: 5–47.

Askedal, John Ole 2005. Grammatikalisierung und Persistenz im deutschen „Rezipienten-Passiv” mit *bekommen/kriegen/erhalten*. In: Leuschner, Torsten–Mortelmans, Tanja–De Groot, Sarah (szerk.): *Grammatikalisierung im Deutschen*. Walter de Gruyter. Berlin–New York. 211–28.

Askenasy, Alexander 1904/1976. *Die Frankfurter Mundart und ihre Literatur*. Neudruck der Ausgabe 1904. Suchier. Wiesbaden.

Brückner, Wolfgang (szerk.) 1971–1985/1988. *Frankfurter Wörterbuch*. Band 1. Einleitung, A–Eva (1971–1973). Band 2. Evangelium–Hobel (1974–1976). Band 3. Hobebeck–Los (1977–1979). Kramer. Frankfurt am Main.

Bybee, Joan 2010. *Language, Usage and Cognition*. Cambridge University Press. Cambridge.

³⁹ Löttsch (1969) a környező szláv nyelvekben megtalálható Rezipientenpassivot német átvételnek tartja, és a szorb nyelvben a *dóstać* (*bekommen*) és *kry(d)nyć* (*kriegen*) igékkel képzett szerkezeteket az 1811–14-es évekre datálja. Ezekben a forrásokban mindkét segédige megjelenik a *Kopf abschlagen* ('levágja a fejét') malefaktív használatban is.

- Critchley, David H. 1983. Application of a case framework to grammaticalization in German. *Studia Linguistica* 37: 135–45.
- Christmann, Ernst–Post, Rudolf 1965–1997. *Pfälzisches Wörterbuch*. 1–6. kötet. Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz. Wiesbaden, Stuttgart. Digitalizált változat: *Wörterbuchnetz* (Trier Center for Digital Humanities): <https://www.woerterbuchnetz.de/PfWB>
- Colleman, Timothy 2015. Constructionalization and post-constructionalization. The constructional semantics of the Dutch *krijgen*-passive from a diachronic perspective. In: Barðdal, Jóhanna–Smirnova, Elena–Sommerer, Lotte–Gildea, Spike (szerk.): *Diachronic Construction Grammar*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia. 213–56.
- Dal, Ingerid–Eroms, Hans–Werner 2014. *Kurze deutsche Syntax auf historischer Grundlage*. De Gruyter. Berlin–Boston.
- Daneš, Frantisek 1976. Semantische Struktur des Verbs und das indirekte Passiv im Tschechischen und Deutschen. In: Löttsch, Ronald–Růžička, Rudolf (szerk.): *Satzstruktur und Genus verbi*. Akademie-Verlag. Berlin. 113–29.
- Diderichsen, Paul 1962. *Elementær dansk grammatik*. Gyldendal. København.
- Diedrichsen, Elke 2012. What you give is what you GET? On reanalysis, semantic extension and functional motivation with the German *bekommen*-passive construction. In: Lenz, Alexandra N.–Rawoens, Gudrun (szerk.): *The art of getting: GET verbs in European languages from a synchronic and diachronic point of view*. De Gruyter Mouton. Berlin. 1163–205.
- Diedrichsen, Elke 2014. Zur ‚Inventarisierung‘ von idiomatischen und Argumentstruktur-Konstruktionen im Deutschen. In: Lasch, Alexander–Ziem, Alexander (szerk.): *Grammatik als Netzwerk von Konstruktionen*. Sprachwissen im Fokus der Konstruktionsgrammatik. De Gruyter. Berlin–Boston. 175–94.
- Diewald, Gabriele 1997. *Grammatikalisierung: eine Einführung in Sein und Werden grammatischer Formen*. Niemeyer. Tübingen.
- Diewald, Gabriele 2002. A model for relevant types of contexts in grammaticalization. In: Wischer, Ilse–Diewald, Gabriele (szerk.): *New Reflections on Grammaticalization*. John Benjamins. Amsterdam. 103–20.
- Duden = *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Dudenredaktion–Grebe, Paul (szerk.). Teljesen átdolgozott kiadás. Bibliographisches Institut, Abt. Dudenverlag. Mannheim 1959. – 2., bővített és javított kiadás. Dudenredaktion–Grebe, Paul (szerk.). Bibliographisches Institut/Dudenverlag. Mannheim, Zürich. 1966. – 3., átdolgozott és bővített kiadás. Wissenschaftlicher Rat der Dudenredaktion (szerk.). Bibliographisches Institut/Dudenverlag. Mannheim, Wien, Zürich 1973. – 4., teljesen átdolgozott és bővített

- kiadás. Wissenschaftlicher Rat der Dudenredaktion (szerk.). Dudenverlag. Mannheim, Wien, Zürich 1984. – 6., átdolgozott kiadás. Wissenschaftlicher Rat der Dudenredaktion (szerk.). Dudenverlag. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich 1998. – *Die Grammatik. 7.*, teljesen átdolgozott és bővített kiadás. Wissenschaftlicher Rat der Dudenredaktion (szerk.). Dudenverlag. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich 2005. – 10., teljesen új kiadás. Wöllstein, Angelika–Dudenredaktion (szerk.). Dudenverlag. Berlin 2023.
- Eroms, Hans-Werner 1978. Zur Konversion der Dativphrasen. *Sprachwissenschaft* 3: 357–405.
- Eroms, Hans-Werner 1992. Das deutsche Passiv in historischer Sicht. In: Hoffmann, Ludger (szerk.): *Deutsche Syntax. Ansichten und Aussichten*. De Gruyter. Berlin–New York. 225–49.
- Faarlund, Jan Terje–Lie, Svein–Vannebo, Kjell Ivar 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Fichte, Johann Gottlieb 1941. Első és második bevezetés a Tudománytanba. A Tudománytan, vagy az úgynevezett filozófia, fogalmáról. Ford. és bevezető tanulmány: Kopasz Gábor. Leopold Sándor. Debrecen–Gyula.
- Fogel, Edwin Miller 1915. *Beliefs and Superstitions of the Pennsylvania Germans*. American Germanica Press. Philadelphia.
- Friebertshäuser, Hans 1983. Die großlandschaftlichen Wörterbücher der deutschen Dialekte. Areale und lexikologische Beschreibung. In: Besch, Werner–Knoop, Ulrich–Putschke, Wolfgang–Wiegand, Herbert Ernst (szerk.): *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. 2. Halbband. Walter de Gruyter. Berlin/New York. 1283–95.
- Giger, Markus 2003. Die Grammatikalisierung des Rezipientenpassivs im Tschechischen, Slovakischen und Sorbischen. In: Sériot, Patrick (szerk.): *Schweizerische Beiträge zum XIII. Internationalen Slavistenkongress in Ljubljana, August 2003*. Lang. Bern–Berlin. 79–102.
- Giger, Markus 2009. Aspekte des Sprachkontakts bei Genus verbi und Resultativ im Westslavischen. In: Scholze, Lenka–Wiemer, Björn (szerk.): *Von Zuständen, Dynamik und Veränderung bei Pygmäen und Giganten. Festschrift für Walter Brey zu seinem 60. Geburtstag*. Brockmeyer. Bochum. 111–27.
- Givón, Thomas–Yang, Lynne 1994. The Rise of the English GET-Passive. In: Fox, Barbara–Hopper Paul J. (szerk.): *Voice: Form and Function*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia. 119–49.
- Glaser, Elvira 2005. *Krieg und kriegen*: Zur Arealität der BEKOMMEN-Periphrasen. In: Häcki Buhofer, Annelies–Kleinberger Günther, Ulla–

- Piirainen, Elisabeth (szerk.): *Krieg und Frieden. Auseinandersetzung und Versöhnung in Diskursen*. Francke. Tübingen. 43–64.
- Glaser, Elvira–Clement, Marja 2014. Deutsche Syntax im Lichte des Niederländischen: *bekommen*-Periphrasen. In: Glaser, Elvira–Clement, Marja (szerk.): *Niederlandistik und Germanistik im Kontakt. Jelle Stegeman zum Abschied*. Rodopi. Amsterdam–New York. 193–223.
- Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. The University of Chicago Press. Chicago–London.
- Glinz, Hans 1952: *Die innere Form des Deutschen. Eine neue deutsche Grammatik*. Francke. Bern.
- Grimm, Jacob–Grimm, Wilhelm 1854ff. *Deutsches Wörterbuch*. Band I. a–biermolke 1854. Band III. e–forsche 1862. Band V. k 1873. Leipzig. Hirzel.
- Haider, Hubert 1984. Mona Lisa lächelt stumm – Über das sogenannte deutsche „Rezipientenpassiv“. *Linguistische Berichte* 89: 32–42.
- Heine, Bernd (1993): Bekommen, ohne etwas zu bekommen: zur Grammatikalisierung des Dativpassivs. *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 71: 26–33.
- Heine, Bernd 2002. On the role of context in grammaticalization. In: Wischer, Ilse–Diewald, Gabriele (szerk.): *New Reflections on Grammaticalization*. John Benjamins. Amsterdam. 83–101.
- Herder, Johann Gottfried 1978. *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások*. Ford. Imre Katalin és Rozsnyai Ervin. Gondolat. Budapest.
- Kiefer, Ferenc 1967. Zur synchronischen Beschreibung einer schwäbischen Mundart in Ungarn. *Acta Linguistica Hungarica* 17: 89–120.
- Knab, Elisabeth 1993. *Analyse der passivischen Ausdrucksmittel in einer ungarndeutschen Mundart*. Janus Pannonius Tudományegyetem (disszertáció).
- Landsbergen, Frank 2006a. Getting a sense of *krijgen*. A diachronic study of its polysemy and grammaticalization. In: van de Weijer, Jeroen–Lou, Bettelou (szerk.): *Linguistics in the Netherlands 2006*. John Benjamins. Amsterdam. 150–61.
- Landsbergen, Frank 2006b. *Krijgen, kriegten en get: een vergelijkend onderzoek naar betekenisverandering en grammaticalisatie*. In: Hüning, Matthias–Vogl, Ulrike–van der Wouden, Ton–Verhagen, Arie (szerk.): *Nederlands tussen Duits en Engels. Handelingen van de workshop op 30 september en 1 oktober 2005 aan de Freie Universität Berlin*. Stichting Neerlandistiek Leiden. Leiden. 259–72.
- Leirbukt, Oddleif 1997. *Untersuchungen zum bekommen-Passiv im heutigen Deutsch*. Tübingen. Niemeyer.

- Lenz, Alexandra N. 2007. Zur variationslinguistischen Analyse regionalsprachlicher Korpora. In: Kallmeyer, Werner–Zifonun, Gisela (szerk.): *Sprachkorpora. Datenmengen und Erkenntnisfortschritt*. IDS-Jahrbuch 2006. De Gruyter. Berlin–Boston. 169–202.
- Lenz, Alexandra N. 2008. *Wenn einer etwas gegeben bekommt* – Ergebnisse eines Sprachproduktionsexperiments zum Rezipientenpassiv. In: Patocka, Franz–Seiler, Guido (szerk.): *Dialektale Morphologie, dialektale Syntax. Beiträge zum 2. Kongress der Internationalen Gesellschaft für Dialektologie des Deutschen, Wien 20.–23. September 2006*. Wien. Edition Präsens, 155–78.
- Lenz, Alexandra N. 2011. Zum *kréien*-Passiv und seinen „Konkurrenten“ im schriftlichen und mündlichen Luxemburgischen. In: Gilles, Peter–Wagner, Melanie (szerk.): *Linguistische und soziolinguistische Bausteine der Luxemburgistik*. Peter Lang. Frankfurt am Main. 1–23.
- Lenz, Alexandra N. 2012. On the genesis of the German recipient passive. Two competing hypotheses in the light of current dialect data. In: de Vogelaer, Gunther–Seiler, Guido (szerk.): *The Dialect Laboratory. Dialects as a testing ground for theories of language change*. John Benjamins. Amsterdam. 121–38.
- Lenz, Alexandra N. 2013. *Vom >kriegen< und >bekommen<. Kognitiv-semantische, variationslinguistische und sprachgeschichtliche Perspektiven*. De Gruyter. Berlin, New York.
- Lenz, Alexandra N. 2017. „Dativpassiv“ (*kriegen*-Passiv). In: Fleischer, Jürg–Lenz, Alexandra N.–Weiß, Helmut: *SyHAtlas*.
<https://www.syhd.info/apps/atlas/#dativpassiv-kriegen-passiv>
- Lötzsch, Ronald 1969. Zum indirekten Passiv im Deutschen und Slawischen. In: Krauss, W.–Stieber, Z.–Bělič, J.–Borkovskij, V. I. (szerk.): *Slawisch-deutsche Wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur*. Berlin. Akademie-Verlag. 102–9.
- Mitzka, Walther–Schmitt, Ludwig Erich 1973. *Deutscher Wortatlas*. Bd. 20. Schmitz. Gießen.
- Reis, Marga 1976. Zum grammatischen Status der Hilfsverben. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 98: 64–82.
- Reis, Marga 1985. Mona Lisa kriegt zuviel – Vom sogenannten ‚Rezipientenpassiv‘ im Deutschen. *Linguistische Berichte* 96: 140–55.
- Sanders, Daniel 1860/1876. *Wörterbuch der deutschen Sprache*. Mit Belegen von Luther bis auf die Gegenwart. Bd. 1. A–K. (Az 1860-as kiadás változatlan utánnyomása.) Wigand. Leipzig.

- Schanen, François 2006. *Kréien* (+ Partizip II) im Lëtzebuergeschen. In: Moulin-Fankhänel, Claudine–Nübling, Damaris (szerk.): *Perspektiven einer linguistischen Luxemburgistik. Studien zu Diachronie und Synchronie*. Winter. Heidelberg. 203–25.
- Schlegl, János 1935. *Az alsógallai német nyelvjárás mondatszerkesztése*. Pfeifer. Budapest.
- Smirnova, Elena 2015. Constructionalization and constructional change. The role of context in the development of constructions. In: Barðdal, Jóhanna–Smirnova, Elena–Sommerer, Lotte–Gildea, Spike (szerk.): *Diachronic Construction Grammar*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia. 81–106.
- Sütterlin, Ludwig 1900. *Die deutsche Sprache der Gegenwart*. Voigtländer. Leipzig. – 2., átdolgozott kiadás: 1907.
- Szczepaniak, Renata 2009. *Grammatikalisierung im Deutschen*. Eine Einführung. – 2., átdolgozott és bővített kiadás: 2011. Narr. Tübingen.
- Teleman, Ulf–Hellberg, Staffan–Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens Grammatik*. Norstedts. Stockholm.
- Traugott, Elisabeth C.–Trousdale, Graeme 2013. *Constructionalization and Constructional Change*. Oxford University Press. Oxford.
- Vargyas, Anna 2017. „Die Braut kriegt å’ Polscht’r g’schenkt vun ihre Patin” und „å’ jid’s kriegt sâi Sach’ gutgetoo.” Rezipientenpassivbelege in ungarndeutschen Dialekten. In: Philipp, Hannes–Ströbel, Andrea (szerk.): *Deutsch in Mittel-, Ost- und Südeuropa: Geschichtliche Grundlagen und aktuelle Einbettung*. Friedrich Pustet. Regensburg. 210–35.
- Vargyas, Anna 2022. *Grammatikalisierung des Rezipientenpassivs*. ELTE Germanisztikai Intézet. Budapest.
- Wegener, Heide 1985a. *Der Dativ im heutigen Deutsch*. Narr. Tübingen.
- Wegener, Heide 1985b. „Er bekommt widersprochen” – Argumente für die Existenz eines Dativpassivs im Deutschen. *Linguistische Berichte* 96: 127–39.

Vargyas Anna

ELTE BTK Germanisztikai Intézet

vargyas.anna@btk.elte.hu